

KUR'AN AYETLERİNE GÖRE HAC İBADETİNİN ZAMANI VE DAHA SAĞLIKLI BİR İBADET İÇİN BAZI TEKLİFLER

Ali AKPINAR*

THE TIME OF PILGRIMAGE (HAJJ) ACCORDING TO THE VERSES OF THE QUR'AN

The pilgrimage to Mecca (Hajj) is a universal worship of which history goes back to the Prophet Abraham and also the Prophet Adam. The Qur'anic verses, revealed to the Prophet Muhammad, clearly state that this historical worship is never-ending. The explanations and practices of the Prophet Muhammad, together with the verses of the Qur'an, have restored the original rite of the pilgrimage, purging it off all the later additions and superstitions.

When the verses about of the pilgrimage time are examined, according to the chronological order of the revelation, it appears that the months of pilgrimage, Shawwal, Dhu'l-Qa'da, and Dhu'l-Hijja, cover a large period of time for a comfortable journey. But it does not mean that the pilgrimage time can be separated from these months completely. The practices before and after the Prophet Mohammed support this reality.

It is possible for millions of people to perform provided that we have recourse to reinterpreting the Qur'anic verses and hadiths about the Hajj along with enjoying the recent technologic facilities. That is the only way to perform the Hajj without any trouble. Furthermore, it is in agreement with the essence of the Hajj and wisdom

Hac ibadeti, temeli Hz. İbrahim peygambere ve hatta Hz. Adem'e kadar uzanan tarihî bir ibadettir. Son peygamber Hz. Muhammed, peygamber olarak kavmine gönderildiğinde Mekke'de hac yapıyordu. İnen Kur'ân ayetleri hac ibadetinin devam ettiğini bildirmiştir. Ancak ayetler ve Peygamberimizin açıklamaları hac ibadetine karıştırmış şirk geleneklerini ve mantıksız uygulamaları ortadan kaldırmış, haccı yeniden asliyesine döndürerek düzenlemiştir. Biz bu çalışmamızda önce haccın zamanını belir-

* Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, lakpinar@cumhuriyet.edu.tr

leyen ayetlerin iniş sürecini inceleyecek, sonra hac ile ilgili bazı temel kavramlara dikkat çekip haccın hikmetlerini zikredecek ve bugünkü hac uygulamasının sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için bir takım önerilerimizle çalışmamıza son vereceğiz.

Hac ibadetinin uygulaması, diğer ibadetlerin yapılış şekillerinin yer olmadığı gibi, tüm ayrıntılarıyla Kur'ân'da yer almaz. Zaten bu anlamda Kur'ân bir '*namaz hocası kitabı*' olmadığı gibi bir '*hac rehberi kitabı*' da değildir. Çünkü Kur'ân bir *tezkir* kitabı olup, bir *tedris* kitabı değildir. Ne var ki, bugün bir takım temel ibadetlerin yapılış şekli ve zamanı etrafında çeşitli spekülasyonlar üretilirken çoğunlukla Kur'ân referans gösterilmektedir. Oysa Kur'ân merkezli olduğu söylenen bu yaklaşımların, aslında bütüncül ve derinlemesine bir yaklaşım özelliğinden uzak; parçacı, yüzeysel ve ön kabulle belirlenmiş tezlere ayetler bulma eğilimi içerisinde olduğu görülmektedir. Örneğin çok önceleri Hâricîlerden bir grup tarafından¹ seslendirildiği halde yankı bulmayan ve ilk defa söyleniyormuş gibi bugün yeniden gündeme getirilen 'Hac ibadetinin senenin tüm aylarına, yahut senenin üç ayına yayılabileceği' görüşü, net olarak Kur'ân'dan çıkmamaktadır. Bu girişten sonra hac ibadetiyle ilgili ayetleri, iniş süreci doğrultusunda ve bütüncül bir yaklaşımla incelememiz yerinde olacaktır.

A. HAC MEVSİMİ İLE İLGİLİ AYETLERİN İNİŞ SÜRECİ

Kur'ân, mesajlarının evrensel olmasını sağlamak için, anlattığı olayların geçtiği yer ve zamanlarını, olayın kahramanlarının isimlerini genellikle vermez. Ancak az da olsa bazı yer, zaman ve şahıs isimleri Kur'ân'da yer alır. Bunun pek çok sebebi vardır şüphesiz.

Kur'ân'da bazı yer ve zamanlara dikkat çekilmesiyle ilgili olarak Reşid Rıza özetle şunları söyler: "Yüce Allah, bazı yer ve zamanlar için özel bazı emir ve yasaklar koymuştur. Bunun nedeni, onları insanların daha bir özenle yerine getirmelerini sağlamaktır. Çünkü insan psikolojisi tekdüzelikten sıkılır. Bu yüzden İslâm'da devamlı yapılması istenen ibadetler oldukça kısa ve hafif tutulmuştur. Söz gelimi sürekli kılınması gereken vakit namazlarının farzları çok kısa zamanda yerine getirilebilir. Örnek olarak Cenab-ı Hak, insanların haftalık genel toplantı gününde Cuma namazını özel olarak farz kılmıştır. Senede bir ay (sayılı günlerde) orucu farz kılmıştır. Aynı şekilde Zilhicce'nin sayılı günlerinde haccı meşru kılmıştır. Yine hac için gidiş geliş ayları olan haram aylarda savaşı yasaklamıştır. Savaşı olabildiğince azaltıp barışı yaygınlaştırmak ve güvenli bir ortamda umre yapılmasını sağlamak için, senenin ortasında olan Receb'i de haram aylardan saymıştır. Hacıların güvenliği için Mekke ve çevresini güvenli belde (harem) kılmıştır. Ka'be'yi kendisine izafe edip (Beytullah=Allah'ın evi) ona hürmet edilmesini istemiştir. Böyle özel belirlemeler olmasaydı, insanların belli bir yer ve zamanda anlaşmaları imkansız olurdu."² Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, gücü yeten kimselerin ömürlerinde bir kere yapmaları gereken Hac ibadeti için senenin belli günlerinin özellikle seçilmesi, bunun sınırlı olması, çok yerinde ve anlamlı, hatta ibadetin amaçlarının tam olarak gerçekleşebilmesi için gerekli de olmuştur.

¹ İbn Hazm'ın tespitine göre Hâricîlerin bir grubu olan Ebû İsmail el-Bittîhî ve yandaşları, haccın senenin tüm aylarında yapılabileceğini söylemişlerdir. Bkz. İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, Beyrut, ty, V, 51-52.

² Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menâr*, Darul-Fikr, Kahire, 1923, X, 413-414.

Kur'ân, yerlerin ve göklerin yaratıldığı günden beri Allah katında ayların sayısının on iki olduğunun altını çizer ve bunlardan dördünün haram ay olduğunu belirtir.³ Yine Kur'ân, ayların yerlerinin değiştirilmemesini isteyerek böyle bir şeye yeltenmenin gerçeği örtmede ileri gitme/küfür olduğunu söyler.⁴ Ay takvimine göre, tüm aylar senenin bütün mevsimlerini dolaşır. Dinî düzenlemeler genelde bu ay hesabına göre belirlenmiştir. Böylece söz gelimi Ramazan orucu, hac ve kurban günleri senenin bütün mevsimlerine rast gelebilmekte, böylece her mevsimde bu ibadetlerin zevki tadılmakta, yahut meşakatlere katlanarak nefislerin değişik zaman ve şartlarda eğitimi sağlanmaktadır. Cahiliyye Arapları ise, siyâsî ve ekonomik bir takım gerekçelere binaen bu ayların yerlerini değiştiriyorlardı. Örneğin onlar, hac mevsiminin kendileri için en uygun olan zamana denk gelmesini sağlamak için değiştiriyorlardı. Bu ise, ibadetlerin ya hep zor, ya da hep kolay gelebilecek mevsimlere rast getirilmesi demektir. Oysa ibadetlerin şekil, yer ve zamanlarını belirlemek öncelikle onların yapılmasını isteyen Yüce Yaratıcı'nın yetkisi dahilinde olmalıydı. İşte bu yüzden Kur'ân, cahiliyye dönemi insanın yaptığı gibi ayların yerleri üzerinde oynamayı yasaklamıştır.

Şeâirden sayılan⁵ dört haram ay, Zilka'de, Zilhicce, Muharrem ve Receb'dir. Bunların ilk üçü hac ayı, dördüncüsü umre ayıdır. Bu aylar 'haram ay' ilan edilerek insanlar, barış içerisinde yaşamaya alıştırmışlar; Şam, Mezopotamya ve Irak'tan hac ve umre için Mekke'ye gelen insanların güvenle gelip memleketlerine dönmeleri sağlanmıştır. Dolayısıyla haram aylar ile hac ayları arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu aylarda savaşın yasak sayılmasının temelinde insanların güven içerisinde hac-umre ve ticaret yapabilmelerini sağlamak ve bu aylar vesilesiyle onları barışa hazırlamak yatmaktadır. Haram aylarda savaş yasağının mensûh olup olmadığı tartışılmış olsa da,⁶ kanaatimize göre hac ve umre ibadetlerinin bu aylarda barış içerisinde yapılabilmesi için ve barış dini İslâm'ın barışa öncelik tanıma ilkesinin her zaman devam etmesi nedeniyle, Müslümanlara herhangi bir saldırı olmadığı sürece, söz konusu aylarda savaş yasağı sürmelidir.⁷

Kur'ân, ayların sayısına genel olarak 'on iki' diye işaret ettikten sonra, hac ay ve günlerine de dikkat çekmiştir. Burada şunu söyleyelim ki Kur'ân'da on iki ayın isimlerinden yalnızca Ramazan ayının adı açıkça geçer,⁸ diğerleri geçmez. İşaret edilen diğer gün ve ayların açıkça isminin geçmemesi, onların Kur'ân'ın ilk muhataplarınca bilinmesinden kaynaklanmaktadır.

³ Bkz. 9 Tevbe 36. Ayrıca bkz. 2 Bakara 194, 217; 5 Maide 2, 97.

⁴ Bkz. 9 Tevbe 37.

⁵ Bkz. 5 Maide 2, 97. Şeâir, ibadet ve kurbe için belirlenmiş özel âlâmetler demektir. İbnü'l-Cevzî, *Zâdül-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Beyrut, 1984, I, 164; II, 272. Tevhid dininin burçları, en temel göstergeleri için kullanılan bu kelime hem ibadetin kendisi için, hem de ibadetin yer ve zamanı için kullanılmıştır.

⁶ Bakara suresi 217. ayeti haram aylarda savaş yasaklamıştır. Pek çok ilim adamı bu hükmün Tevbe suresinin 29. yahut 36. ayetleriyle nesh edildiğini söylemişse de tâbiûn ilim adamlarından *Atâ b. Ebî Rabâhî* kesinlikle bu ayetin mensûh olmadığını söylemiştir. Bkz. Sâis, *Tefsîru Ahkâmî'l-Kur'ân*, I, 228; Sâbü'nî, *Ravâi'u'l-Beyân*, I, 263-264. Nitekim son inen surelerden olan Mâide suresinin 2. ve 97. ayetlerinde Yüce Allah, haram ayların dokunulmazlığının korunmasını özellikle istemektedir. Peygamberimiz de vedâ hutbesinde dört haram ayın saygınlığının korunmasına özellikle dikkat çekmiştir. Bkz. Buhârî, *Tefsîr* 9. Bed'u'l-Halk 2, Megâzî 77; Müslim, *Kasâme* 29; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 67; Ahmed, V, 37.

⁷ Haram aylarla ilgili olarak bkz. Algül, Hüseyin, 'Haram Aylar', *DİA*, XVI, 105-106; Ateş, Süleyman, 'Haram Aylar', *Kur'ân Ansiklopedisi*, VII, 317-325.

⁸ Kur'ân, oruç ayı olan Ramazan ayını, Kur'ân'ın indirildiği ay olarak zikreder. Bkz. 2 Bakara 185. Söz konusu ayetten, bu ayın Kur'ân'ın inmeye başladığı ay olması hasebiyle adının zikredildiği çıkarılabilir.

Bu açıklamalardan sonra hac mevsimi ile ilgili ayetlerin iniş sürecini görelim:

1. Mekke'de inen bazı ayetlerde cahiliye döneminde bilinen bazı günlere dikkat çekilmiştir: Nitekim onuncu sırada inen Fecr suresi şöyle başlar: "Fecre, on geceye, çifte ve teke, örttüğü / yola koyulduğu an geceye yemin ederim ki!"⁹ Kur'ân'ın üzerine yemin ettiği şeylerin sıradan şeyler değil, insanlık için son derece önemli şeyler olduğu düşünülürse, bu ayetlerde yemin edilen şeylerin zamanın herhangi bir dilimi olmayıp, Mekke insanı için son derece önemli olan hac ibadetinin zamanlarına, bir başka deyişle Mekke'nin tarihî günlerine işaret ettiği rahatlıkla söylenebilir. Ayetlerde geçen Fecr'in, Kurban Bayramı sabahı, yahut Zilhicce'nin ilk günü olabileceği;¹⁰ on gecenin, Zilhicce'nin ilk on gecesi;¹¹ tek günün, Arafa günü (9. gün); çiftin ise Kurban Bayramı günü (10. gün);¹² örten gecenin ise Müzdelife gecesi olduğu söylenerek¹³ ayetlerin bu gün ve gecelere dikkat çektiği belirtilmiştir. Bu konudaki görüşlere bakıldığında, bu ayetlerde daha çok hac ile ilgili gün ve gecelerin öneminin vurgulandığı görülür. Bu gün ve geceler, Kur'ân'ın ilk muhataplarınca bilindiği için, bu ayetlerde genel ifadelerle anılmıştır.

2. 27. sırada yine Mekke'de inen Burûc suresinde de şu ayet yer alır: "Tanıklık edene (şâhid) ve tanıklık edilene (meşhûd) yemin olsun!"¹⁴ Ayette geçen 'şâhid' Cuma günü, 'meşhûd' ise Arafe günü, yahut Kurban Bayramı günüdür.¹⁵

3. Yine Mekke'de peygamberliğin 10. yıllarında inen ve insanlara hacı duyurmasına dair Yüce Allah'ın Hz. İbrahim'e olan hitabını anlatan ayet şöyledir:

"İnsanlar arasında hacı ilan et. Gerek yaya olarak, gerekse nice uzak yoldan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler."¹⁶ Mevdûdî, Hac suresi 25.-78. ayetlerinin Medine'nin ilk yıllarında hicrî 1. yılın Zilhicce ayında indiğini söyler.¹⁷

4. Hac ile ilgili olarak Medine'de inen ilk ayette¹⁸ şöyle buyurulmuştur:

⁹ 89 Fecr 1-4.

¹⁰ Ayrıca genel olarak her günün başlangıcı, sabah namazı, gündüzün tamamı, Muharrem'in ilk günü olabileceği de söylenmiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdû'l-Mesîr*, IX, 102-103.

¹¹ Ramazan'ın son on günü olabileceği söylenmişse de, itikafı bu günlerin diğer günlerden farklı tutulması Medine döneminde olan bir uygulamadır. Yine bu on gecenin Ramazan'ın ilk on gecesi, yahut Muharrem'in ilk on gecesi olabileceği de söylenmiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdû'l-Mesîr*, IX, 103-104.

¹² Ayette geçen çift ve tek ile ilgili şu yirmi görüş ileri sürülmüştür: Şef', Arafe ve Kurban günü, vetr, Kurban gecesi; Şef', Kurban günü (10. gün), vetr, Arafe günü (9. gün); Şef', çift rekatlı namaz, vetr, tek rekatlı namaz; Şef', tüm yaratıklar, vetr, bir Allah; Vetr, Hz. Adem, şef', eşi; Şef', Kurban Bayramı'nın iki günü, vetr, üçüncü günü; Şef', sabah namazı, vetr, akşam namazı; Şef', akşam namazının iki rekâtı, vetr, üçüncü rekâtı; Şef', çift yaratıklar, vetr, tek yaratıklar; çift sayılar, tek sayılar; Zilhicce'nin on günü, vetr, Mina'daki üç gün; Şef', fısıltı ile konuşanın ikincisi olan Allah, vetr, tek olan Allah; Şef', Adem ve eşi, vetr, Yüce Allah; Şef', gece ve gündüz, vetr, gecesi olmayan kıyamet günü; Şef', cennetin sekiz derecesi, vetr, cehennemin yedi derekesi; Şef', izzet ve zillet gibi zıt şeyler, vetr, her şeyiyle tek olan Allah; Şef', Safa ve Merve tepeleri, Vetr, Ka'be; Şef', Mekke ve Medine mescidleri, vetr, Beyt-i Makdis; Şef', hacı umrenin birleştirildiği 'kıran hacı', vetr, 'ifrat hacı'; Şef', namaz ve oruç gibi tekrerrür eden ibadetler, vetr, bir kere yapılması gereken ibadet hac. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdû'l-Mesîr*, IX, 104-108; Suyûtî, *el-İklîl fi İstinbâti't-Tenzil*, Beyrut, 1985, s. 287.

¹³ Yine söz konusu gecenin senenin her gecesi, yahut Kadir gecesi de olabileceği söylenmiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdû'l-Mesîr*, IX, 108.

¹⁴ 85 Burûc 3.

¹⁵ Bundan başka 'şâhid', Kurban günü, 'meşhûd', Arafe günü; Hacerü'l-Esved ve hacı da denmiştir. Diğer görüşler için bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdû'l-Mesîr*, IX, 71-73.

¹⁶ 22 Hac 27. Ayette hitabın Hz. Muhammed'e olabileceği de söylenmiştir. Bkz. Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadîr*, Mısır, 1964, III, 558. Ancak hitap Hz. İbrahim peygambere olsa bile, Kur'ân'da bunun aynı şekilde tekrarlanması, bu emrin Peygamberimiz başta olmak üzere, Kur'ân'ın tüm muhataplarına olduğu anlamına da gelir.

¹⁷ Bkz. Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Teffîmü'l-Kur'ân*, İstanbul, 1996, III, 339-340.

"Sana doğan ayları soruyorlar. De ki, onlar insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir..."¹⁹ Aslında diğer ibadetler için de hilâller vakit ölçüleridir. Ama bu ayette özellikle haccın anılması, cahiliyye döneminde yapıldığı gibi hac aylarının değiştirilmemesi ve haccın Allah'ın belirlediği aylarda yapılmasını vurgulamak içindir.²⁰ Ayet, senenin tüm aylarını kapsamakta olup geneldir. Bu ayet daha sonra inen 'bilinen aylar' ifadesiyle tahsis edilecektir.

5. Hicretin altıncı senesinde Mekke müşrikleriyle yapılan Hudeybiyye Anlaşması'ndan sonra inen ayet ise şöyledir:

"Haccı da ve umreyi de Allah için tamamlayın..."²¹

Bu ayetle, bir önceki sene başlanıp bitirilemeyen umrenin tamamlanması istenmiş ve insanlar ileride farz kılınacak olan hac ibadetine hazırlanmıştır.²²

6. Bedir Savaşı'ndan sonra hicretin 2. yahut 3. yılında inen ve genel olarak haccın farzietini açıklayan²³ ayet ise şöyledir:

"...Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmeleri, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır..."²⁴

7. Hicretin 9. yılında inen ayet ise, mücmel olarak haccın farzietini bildiren bir önceki ayeti beyan ederek²⁵ şu şekilde gelmiştir:

"Hac, bilinen aylardır."²⁶

Ayette geçen bilinen hac aylarının hangileri olduğu konusunda üç görüş vardır:

a. Şevvâl, Zilka'de aylarıyla Zilhicce'nin ilk on günüdür. İbn Abbas, Süddî, Şa'bfî, Nehâî başta olmak üzere cumhurun görüşü budur. Bu görüş üç mezhep imamının görüşü olup İmam-ı Mâlik'in de bu görüşte olduğuna dair bir rivayet vardır.

b. Şevval, Zilka'de ve Zilhicce aylarının tamamıdır. İbn Ömer, İbn Mesud, Atâ, Mücahid, er-Rabi', Zührî ve İmam Mâlik'in görüşüdür.²⁷

c. Zilka'de, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. Derveze, bu üç haram ayın hac ayı olması gerektiğini savunur.²⁸

Bu üç görüşte ortak olan Zilka'de ve Zilhicce ayıdır ki zaten bunlardan ilkinde insanlar, savaştan el etek çekip barış içerisinde oturdukları için Zilka'de (oturma ayı)²⁹; ikincisine ise haccın tüm görkemiyle kemal derecesinde yapıldığı ay olması nedeniyle Zilhicce (hac ayı)³⁰ denmiştir ki bu isimlendirme, Zilka'de'nin öteden beri hacca hazırlık ayı, Zilhicce'nin de hac ayı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Zaten hac ayları ilk

→

¹⁸ İbn Aşûr, Muhammed Tâhir, *Tefsîru't-Talîr ve't-Tenvîr*, ty, II, 196.

¹⁹ 2 Bakara 189.

²⁰ Bkz. Râzî, Fahreddin, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, Tahran, ty, V, 124.

²¹ 2 Bakara 196.

²² İbn Aşûr, *Tefsîru't-Talîr ve't-Tenvîr*, II, 216-217.

²³ Mevdûdî, *Tefsîmü'l-Kur'ân*, I, 231. Haccın, hicretin 5, 6, 7, 8, 9 ve 10. yıllarında farz kılındığına dair görüşler de vardır. Kurtubî, bunlardan 9. yılı tercih etmiştir. Bkz. Özaydın, Abdülkerim, 'Hac' md. DiA, XIV, 388. Bu konuda birden fazla görüş olmasının nedeni, hac ile ilgili ayetlerin farklı periyotlarda inmiş olmasıdır.

²⁴ 3 Âlu İmran 97.

²⁵ İbn Aşûr, II, 231.

²⁶ 2 Bakara 197.

²⁷ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, Beyrut, ty, I, 346; Şevkânî, I, 253; Menâr, II, 226.

²⁸ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, V, 210; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1989, I, 347.

²⁹ Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, III, 357.

³⁰ Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, II, 227.

dönem insanları tarafından çok iyi bilindiği için, bu ayların isimleri açıkça Kur'ân'da geçmemiştir.³¹

Yukarıdaki ilk iki görüş arasındaki fark yalnızca Zilhicce ayının tamamı, yahut ilk on gününün hac ayı olarak kabul edilmesidir. Her üç görüşte de hac aylarının üç ay olarak anlaşılması, ayetteki çoğul formunun (eşhür) en az üçü ifade etmesindedir. Derveze'nin bu üç aydan birisi olarak Muharrem ayını göstermesi ise, bu ayın asıl hac ayı olan Zilhicce'den sonra gelen haram ay olmasından kaynaklanmaktadır. Buna göre Zilhicce ayı, iki haram ay arasında kalmakta ve böylece insanların barış içerisinde hacca gelip yine barış içerisinde memleketlerine dönebilmeleri sağlanmış olacaktır. Makul gözükse bile, bizim tespitlerimize göre bu görüşü Derveze'den önce seslendiren olmamıştır. Hac ayları olarak Şevval-Zilka'de ve Zilhicce aylarının sayılması durumunda, asıl hac günü olan Zilhicce'nin 9.-10. günlerinden önce bir kırk günlük süre, sonra ise bir on beş-yirmi günlük süre kalmaktadır. Bize göre bu, hem Mekkelilerin hem Mekke'ye dışardan gelecek olanların donanımlı bir şekilde hacca hazırlık yapabilmeleri için daha çok süreye ihtiyaç duyulduğundandır. Hac ifa edildikten sonra dönüş için daha az süre yeterli olmaktadır. Haram aylardan olmayan Şevval ayının da hac ayı olarak sayılmasıyla, bir anlamda insanların barışa öncelik verecekleri ay sayısı beşe çıkmış olmaktadır ki, bu da insanlığın hayrına bir durumdur.

Hac aylarının bu şekilde üç ay olarak belirlenmesi, bu üç ayda hac için ihrama girilebilse bile, bu üç ayın tamamında hac yapılabileceği anlamına gelmemektedir. Çünkü uygulamada böyle bir şey söz konusu olmamıştır. Bu konuda aykırı bir görüş de ileri sürülmemiştir. Yukarda değindiğimiz bu konuda ileri sürülen aykırı görüşün uygulanabilirliği olmayan, tamamen lafızcı ve akli yaklaşım eseri, son derece yerel/şaz kalmış bir tez olduğu ortadadır.

Ayette hac aylarının bu şekilde geniş tutulma esprisi, bu üç ayın dışardan Mekke'ye gelenlerin gelip geri dönebilecekleri süre olması ve bu üç ayda hac için ihrama girilebilmesidir. Çünkü genel olarak belirlenen bu hac ayları aşağıdaki ayetlerle belli günlere, sayılı günlere ve sonuçta tek güne indirgenmektedir. Sünnetteki açıklamalar/uygulamalar, Kur'ân öncesi ve sonrası uygulamalar da bu doğrultudadır. Zaten ayet, bilinen aylar diyerek, hac aylarının Kur'ân'ın indiği dönem insanları tarafından bilindiğini özellikle belirtmiş ve bu bilineni takrir etmiştir. O dönemde insanların hac ibadetini bütünüyle üç aya ayırdıklarına dair bir görüş kaynaklarımızda yer almamıştır. Nitekim cahiliyye döneminde Şevval ayında hac için hazırlıklara başlanır, bu aylarda ihrama girilirdi. Ama bu, söz konusu ayların hepsinde hac yapılır anlamına gelmezdi.³² *Taberî*, hac aylarının Şevval ve Zilka'de aylarının tamamı ile Zilhicce'nin ilk on günü olduğu görüşünü tercih ettikten sonra, bunun gerekçesini şöyle açıklar: Çünkü teşrik günlerinden sonra hac ibadeti için yapılacak herhangi bir iş yoktur. Bu yüzden üçüncü ayın tamamı hac ayları ifadesinin içerisine girmez.³³ *Taberî*'nin bu gerekçesi oldukça dikkat çekicidir. Şöyle ki, ilk dönemde bilinen ve yaygın olan uygulama Zilhicce'nin ilk on gününde hac amellerinin bitmesidir. Hal böyleyken hac aylarını, bilinenin dışında senenin tüm aylarına, yahut işaret edilen bu üç ayın bütün günlerine yaymak nasıl mümkün olabilir? Nitekim *Râzî* de ayette geçen 'bilinen' (ma'lûmât) ifadesinin senede bir kere olan belli bir zamana işaret ettiğini, bu konudaki önceki uygulamayı takrir

³¹ Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 405.

³² Bkz. Cevad Ali, *el-Mufassal*, VI, 350.

³³ *Taberî*, Tefsir, II, 260.

ettiğini, belirlenen ve bilinen bu vaktin öne alınarak yahut sonraya bırakılarak değiştirilmesinin mümkün olmayacağını bildirdiğini söyler.³⁴

Ayette 'hac' kelimesinin üç kere tekrar edilmesi şu şekilde açıklanmıştır: Bunlardan birincisi hac zamanına, ikincisi hac ibadetine, üçüncüsü de hac yeri ve zamanıyla birlikte ihrama işaret etmektedir.³⁵ Ayetin 'Hac, bilinen aylardır' cümlesi, haccın vakti bilinen aylardır, hac, bilinen aylardadır, hac, bilinen aylarda yapılan haccdır, şeklinde anlaşılmıştır.³⁶

Şimdi de hac aylarını günlere tahsis eden ayetlere bakalım:

8. Mekke'de inen surelerden biri olan Hac suresinde "İnsanlar kendileri için bir takım menfaatlere tanık olmak ve Allah'ın kendilerine bahsettiği kurbanlık hayvanlar üzerine *belli günlerde (fi eyyâmin ma'lûmât)* Allah'ın ismini anarak kurban kesmeleri için sana (Ka'be'ye) gelsinler."³⁷ buyurulmuştur. Ayette geçen 'bilinen günler' Zilhicce'nin ilk on günüdür. İbn Abbas, ayette kurban kesiminden bahsedilmesini gerekçe göstererek bu günlerin kurban günleri olduğunu söyler.³⁸ Zaten İbn Abbas'ın söylediği kurban günleri de Zilhicce'nin ilk on gününün içerisindeydi.

9. Medine'de inen Bakara suresinde ise "*Sayılı günlerde (fi eyyâmin ma'dûdât)* Allah'ı anın... Kim iki gün içerisinde acele ederek (Mina'dan Mekke'ye dönmek isterse..."³⁹ buyurularak 'sayılı günlere' işaret edilmiştir. Söz konusu günlerin Teşrik günleri ve Şeytan taşlama günleri olduğu söylenmiştir.⁴⁰

10. Hicretin dokuzuncu yılında Hz. Ebû Bekir'in hac emiri olarak tayin edilip ve İslâmî dönemde haccın ilk olarak pratiğinin yapıldığı senede hac ile ilgili son inen ayette ise, hac günü tek gün olarak net bir şekilde belirlenmiştir: "Bu, büyük hac gününde (Yevme'l-hacc'i'l-ekber) Allah'tan insanlara bir bildiridir."⁴¹ Hac için insanlar toplandığı için, yahut haccın en temel rüknü Arafat'ta vakfe, o günde yapıldığından dolayı o güne 'büyük hac günü' denilmiştir. Bu günün Kurban Bayramı günü (Zilhicce 10. gün) olabileceği de, Arafe günü (Zilhicce 9. gün) olabileceği de söylenmiştir.⁴² Rivayete göre Peygamberimiz (sav) Veda Haccı'nda Zilhicce'nin 10. günü, "Bugün günlerden nedir?" diye sormuş; ashâb, "Kurban günüdür" diye cevap vermiş; bunun üzerine şöyle buyurmuştur: "Bugün Hacc-ı Ekber günüdür."⁴³ Genel olarak ilim adamları, bugünün hac vakti değil, tek bir günü bildirdiğini, bu günün de "Hac Arafat'tır"⁴⁴ hadisine göre Arafe günü; yahut da yukarıdaki rivayete göre Kurban Bayramı'nın ilk günü olduğunu söylemişlerdir.⁴⁵

³⁴ Râzî, Tefsîr, V, 161.

³⁵ Sâbüni, *Ravâiu'l-Beyân*, I, 245.

³⁶ Râzî, Tefsîr, V, 160; Sâis, *Tefsîru Ayâtü'l-Ahkâm*, I, 209.

³⁷ 22 Hac 28.

³⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 11; Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, II, 558; Mevdûdî, *Teffîmü'l-Kur'ân*, III, 361.

³⁹ 2 Bakara 203.

⁴⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 351; Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, I, 259-262.

⁴¹ 9 Tevbe 3.

⁴² "Hacc-ı ekber" ifadesi hac için, "Hacc-ı asgar" ifadesi ise umre için kullanılmıştır. Kiran haccı için 'Büyük hac'; ifrad haccı için ise 'Küçük hac' da denmiştir. Yine Kurban Bayramı günü için, 'Büyük hac günü', Arafe günü için 'Küçük hac günü' de kullanılmıştır. Bkz. *Menâr*, X, 159-160. Bu günden maksadın tüm hac günleri olduğuna dair de bir görüş vardır. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdû'l-Mesîr*, III, 396. Ancak Râzî, bu üçüncü görüşün pek tutarlı olmadığını, ayette tek bir günün kastedildiğini söyler. Bkz. Râzî, Tefsîr, XV, 221.

⁴³ İbn Abdilber, *et-Temlîd*, Mağrib, 1387, I, 125-126; Mevdûdî, *Teffîmü'l-Kur'ân*, II, 206.

⁴⁴ Tirmizî, Tefsîr 2/22; Ebû Davûd, Menâsik 68; İbn Mace, Menâsik 57; Dârimî, Menâsik 54.

⁴⁵ Elmalılı, *Haşî Dini Kur'ân Dili*, IV, 2453.

Görüldüğü üzere Kur'ân ayetleri hac mevsimine önce insanlık ve Mekke tarihinin çok önemli günleri olan hac günlerine yemin ederek dikkat çekmiş, ardından hac-cın zamanını belirlemede ay hesabının önemine işaret etmiş, daha sonra 'bilinen aylar' diyerek genel olarak hac mevsimini ifade etmiş, bu bilinen ayları 'bilinen/sayıllı günler' olarak ifade ettikten sonra nihayet bunu tek gün/büyük hac günü olarak belirlemiştir. Bu konudaki İslâm öncesi uygulama, İslâm'dan sonraki uygulamalar ve Peygamberimizin açıklamaları da bunu net bir şekilde teyit etmektedir. Yani gelen ayetler, daha önceden var olan meşru' uygulamaları onaylayarak gelmiştir. Bu konuda Hz. Peygamber'in uygulamaları⁴⁶ ve ashaptan günümüze kadarki uygulamalar da belirleyici rol oynamaktadır. Haccın yapılışı ile ilgili ayetlerde geçen 'hac', 'ifâza', 'te'zîn' gibi kavramlar da bu ibadetin, bir büyük günde yapılması gerektiğine işaret etmektedir. Şimdi bu kavramlara kısaca değinelim:

B. KUR'ÂN AYETLERİNDE BAZI HAC KAVRAMLARI

Kur'ân'da hac ile ilgili olarak bir takım önemli yerler ve amellerle ilgili kavramlar yer almaktadır. Biz bunlardan konumuza ışık tutacağını düşündüğümüz bir kaçının üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

Hac; sözlükte, mutlak olarak niyet etmek, geri durmak, gelmek, tedavi için yarıyı yoklamak, delille galip gelmek, çokça ihtilaf etmek anlamlarına gelir. Terim olarak hac, Mekke'yi kast eylemektir.⁴⁷ Kelime dokuz kere "el-hac" şeklinde,⁴⁸ bir ayette "hiccü'l-Beyt" (Beyti haccetmek) şeklinde,⁴⁹ bir ayette de "el-hâc" (hacılar) şeklinde⁵⁰ geçmiştir. Kullanımlarının tamamında kelimenin marife olması, haccın bilinen bir ibadet olduğuna işaret etmektedir. Buna göre hac, öteden beri uygulana gelen belli bir ibadettir.

İfâza: Suyun bolca dökülmesi, coşkun akması, çoğalıp taşması, bol ve yaygın olma, kalabalıklaşip çabuk dağılma anlamlarına gelir. Tıpkı bunun gibi hacıların kalabalık halinde Arafat'tan Müzdelife'ye akması, sükûn etmesi için kullanılmıştır.⁵¹

Kur'ân'da bu kelime altı yerde, gözden yaş boşanması,⁵² bir işe, bir söze dalmak, taşkınlık yaparak gömülme,⁵³ üzerine bolca su akıtmak⁵⁴, üç yerde de Arafat'tan Müzdelife'ye akmak, sükûn etmek⁵⁵ anlamlarında kullanılmıştır.

Tüm hacılar, hep birlikte bir anda Arafat'tan çıktıkları için bu kelime kullanılmıştır. Kelime şiddet değil, çokluk bildirmektedir.⁵⁶ Ayet, Arafat'ta vakfenin farziyetine de delalet eder. Çünkü ifâza ancak orada vakfeden sonra olacaktır. Zaten hadiste

⁴⁶ Nitekim Râzî, Hac-suresi ayetinde geçen 'İnsanlara hacçı bildir, sana gelsinler' ifadesinin, hac konusunda sana uysunlar, demek olduğunu söyleyerek güzel bir tespitte bulunur. Bkz. Râzî, *Tefsîr*, XXIII, 28. Bu noktada Hz. Peygamberin (sav) "Hac menâsikini benden alın, benden gördüğünüz gibi hacçı yapın." (Müslim, Hac 310; Ebu Davûd, Menâsik 77; Nesâî, Menâsik 220; Ahmed, III, 318, 337, 366, 387) şeklindeki meşhur hadisi devreye girmektedir.

⁴⁷ Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, II, 16-17; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 569.

⁴⁸ Bkz. 2 Bakara 189, 196 (üç kere), 197 (üç kere), 9 Tevbe 3; 22 Hac 27.

⁴⁹ Bkz. 3 Âlu İmran 97.

⁵⁰ Bkz. 9 Tevbe 19.

⁵¹ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 387; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 185, 348.

⁵² 5 Maide 83; 9 Tevbe 92.

⁵³ 10 Yunus 61; 24 Nûr 14; 46 Ahkâf 8.

⁵⁴ 7 A'raf 50.

⁵⁵ 2 Bakara 198, 199 (iki kere).

⁵⁶ İbn Aşûr, II, 238.

"Hac Arafat'tır, Arafat vakfesine yetişen hacca yetişmiş olur." buyurulmuştur. Ayette geçen 'Efâza'n-Nâs' ifadesi 'Efâza'n-Nâsî' diye okunmuştur. Buna göre mana, unutan Adem'in ifâza ettiği yerden... demektir. Bu anlayışa göre ayet, "Andolsun Biz, daha önce Adem'den söz almıştık, ama o unutmuştu."⁵⁷ ayetini hatırlatmaktadır.⁵⁸ Hz. İbrahim'in ifâza ettiği yerden, diye de anlaşılmıştır.⁵⁹ Cahiliye döneminde Kureyşliler ve Humus denilen Ka'be hizmetlileri Arafat yerine Müzdelife'de vakfe yaparlardı. Ayet böyle bir ayrımı yasaklayarak tüm insanları eşitlemiştir.⁶⁰

İfâza kavramının vurgulamak istediği en önemli husus, insanların hep birlikte Arafat'tan Müzdelife'ye akın etmelerinin gerekli olduğudur. Aynı şekilde bu kavram, hacılar arasındaki uygulama farklılığına da son vermektedir. Kavramda yüklü olan bu anlamların gerçekleşmesi ise, tüm hacıların aynı anda Arafat'ta bulunmaları ve hep birlikte Müzdelife'ye akmalarıyla mümkün olacaktır.

Te'zîn: Duyurmak, bildirmek, ilan etmek anlamlarına gelen⁶¹ bu kök, Kur'ân'da üç yerde 'te'zîn',⁶² iki yerde 'teezzün'⁶³ formunda kullanılmıştır. Bunlardan birisi, şu şekilde hac ibadetinin insanlara duyurulmasını emretmektedir: "İnsanlara hacca duyur..." Yüksek sesle ve tekrar tekrar bildirme, ilan etme demektir.⁶⁴ Bu kavram ile hac ibadetinin tüm insanlığa duyurulmasının gereği vurgulanmıştır. Hac, hac merkezine ne kadar uzakta olursa olsun, farklı ulaşım vasıtalarına sahip tüm insanları ilgilendiren, onları aynı yer ve zamanda, aynı amaç için bir araya getiren evrensel bir ibadettir.

C. HAC İBADETİNİN TEMEL HEDEFLERİ/HİKMETLERİ

Elbette taabbüdü ibadetler Yüce Allah'ın emri olduğu için yapılır. Onlarda mutlaka bir hikmet ve bir gerekçe aranmaz. Ancak bir adı da 'Hakîm' olan ve her yaptığında, her söylediğinde sayısız hikmetler olan Yüce Yaratıcı'nın emrettiği ve yasakladığı her şeyde de pek çok hikmet vardır. Bu hikmetlerin bizce bilinebilenleri olduğu gibi, net olarak bilinmeyenleri de olabilir. Emir ve yasaklardaki hikmetleri bilmek, her şeyden önce onları emreden hakkında olumlu kanaatlere sahip olmayı sağlar; öte yandan kimi insanın onlara daha çok ve daha bir iştihakla yönelmesini sağlar; tabii ki bu belirlenen hikmetler, kimi insan için de aynı derecede etkili olmayabilir.

İbadetlerde asıl hedef Yüce Allah'ın isteğini yerine getirerek O'nun hoşnutluğuna kazanmaya ve O'na yakın olmaya çalışmaktır. Bu asıl gaye hiçbir zaman göz ardı edilmemeli ve diğer hikmet ve sebepler bunun önüne geçirilmemelidir. İşte hac da pek çok hikmetleri bağrında barındıran önemli bir ibadettir. Nitekim hacla ilgili ayetlerde "Onlar kendileri için olan bir takım menfaatlere tanık olsunlar..."⁶⁵ "Onda (hac fiillerinde veya kurbanlıklarda) sizler için belli süreye kadar bir takım menfaatler vardır..."⁶⁶ "Rabbinizin fazlın-

⁵⁷ 20 Tâhâ 115.

⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I. 348.

⁵⁹ Şevkânî, I. 258.

⁶⁰ Bkz. Buhârî, Hac 91-92; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I. 349; Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, I. 226; Cevad Ali, *el-Mufasssal fi Tarîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Bağdat, 1993, VI, 363-370.

⁶¹ Bkz. Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 15.

⁶² Bkz. 7 A'raf 44; 12 Yusuf 70; 22 Hac 27.

⁶³ 7 A'raf 167; 14 İbrahim 7.

⁶⁴ İbn Aşûr, XVII, 242.

⁶⁵ 22 Hac 28.

⁶⁶ 22 Hac 33.

dan /rızkından istemenizde size herhangi bir günah yoktur..."⁶⁷ denilerek hac ibadetindeki bu bireysel ve toplumsal, maddî ve manevî, dünyevî ve uhrevî yararları işaret edilmiştir. Rivayet edilir ki *Ebû Hanîfe*, hac yapmadan önce diğer ibadetleri üstün sayardı; ama o, hac yaptıktan sonra haccı tüm diğer ibadetlerden üstün saymıştır, çünkü onda pek çok özellik ve güzellik bir araya gelmiştir.⁶⁸ Hac ibadetinde bulunan ve hac ibadetini yapan birey, o kişinin yakın çevresi ve diğer insanlar açısından hikmetleri⁶⁹ şöyle sıralayabiliriz:

1. Hac, Allah içindir, O'nun için, O'nun emri olduğu için, O'nun hoşnutluğunu kazanmak için yapılır. Nitekim ayetlerde "Yoluna gücü yetenin Beyt'i haccetmesi, insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır."⁷⁰ "Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın."⁷¹ buyurulmuştur. Bir hadiste de haccın asıl amacından saptırılabilceğine şöyle dikkat çekilmiştir: "Ahir zamanda devlet adamları seyahat, zenginler ticaret, fakirler dilenmek, ham sofular da gösteriş için hac yaparlar."⁷²

2. Allah'ın evi olarak nitelenen ve ilahî birliğin, bir Allah'a boyun eğmenin, O'na bağlılığın bir sembolü olan Ka'be başta olmak üzere, diğer kutsal mekanlarla Yüce Allah'a saygı âdeta somutlaştırılır.

3. Hac, insanı maddî ve manevî kirlere arındıran, ruhî doyumluk ve dinginlik veren bir ibadettir. Hac, içerisinde çok büyük fedakârlık, ihlas, sabır, dua, zikir yoğunluğu olan bir ibadettir.

4. Hac, toplu dua ve ibadet coşkusunun en zirvede tadıldığı bir ibadettir. Mazlumların, zayıfların, güçsüzlerin, seçkinlerin dualarından yararlanan bir ibadettir hac.

5. Haşır ve neşire benzerliği ile insanlara ahireti hatırlatan ve ona hazırlayan bir 'öte dünya' hazırlığıdır. Hac için yola çıkan kişi, tıpkı ahiret yolculuğuna çıkıyormuş gibi beraber yaşadığı insanlarla helallesir, çok sevdiği eşini dostunu, malını mülkünü geride bırakarak yola koyulur.

6. Hacda tarihî tevhid birliği hatırlatılır ve yaşatılır. Zira hac, temeli peygamberlerin atası sayılan Hz. İbrahim'e dayanan, onun belgelerinin yaşatıldığı, pek çok hatıranın yâd edildiği bir ibadettir. Yine Hz. Peygamber ve ashâbının tevhid mücadelesinin geçtiği yerlerde yapılan hac, o seçkin kişilerin yaşadıklarını gözümüzde canlandıran, Müslüman olarak namazda günlük olarak yöneldiğimiz Ka'be'yi canlı olarak yerinde görmemizi sağlayan bir ibadettir.

7. Bir güvenlik ve dokunulmazlık bölgesi, bir sit alanı olan Harem bölgede hacı, barış içerisinde yaşamanın, çevreyi korumanın, insan şöyle dursun, hayvan ve bitkileri bile incitmemenin ne demek olduğunu anlar ve pratik olarak bunu yaşar.

8. Hac, yıllık, dinî, ilmî, politik, diplomatik, ekonomik, sosyal uluslar arası bir kongredir. Onda dünyanın çok değişik yerlerinden gelen seçkin ilim adamları karşılıklı fikir ve görüş alış verişinde bulunur, birbirlerinin çalışmalarından haberdar olurlar. Diplomatik görüşmeler yapılır, yeni stratejiler belirlenir. Hac büyük bir ekonomik pazar olarak pek çok kişinin para kazandığı, görgüsünü-bilgisini artırdığı büyük bir panayır-

⁶⁷ 2 Bakara 198.

⁶⁸ Bkz. Zemaşerî, *el-Keşşâf*, III, 11.

⁶⁹ Bkz. Gazzâlî, *İfâyâ*, Mısır, 1939, I, 415-419; Dehlevî, *Huccetullâhî'l-Bâliğa*, II, 156; Vehbe ez-Zühayfî, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, III, 404-407; Uludağ, Süleyman, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, Ankara, 1989, s. 94-98; Görgün, Tahsin, 'Hac' md, DİA, XIV, 397-399.

⁷⁰ 3 Âlu İmrân 97.

⁷¹ 2 Bakara 196.

⁷² Gazzâlî, *İfâyâ*, I, 269.

dir. Müslümanların yetkin ve seçkin kişileri, insanlığın geride bıraktığı bir yılı gözden geçirir ve gelecek bir yıla dair plan ve programlar yapar, birbirlerine yararlı tavsiyelerde bulunurlar.

9. Hac, zengini ve fakiriyle, kültürlüsü ve kültürsüzüyle, genci ve yaşlısıyla farklı mizaç ve farklı özellikte pek çok insanla bir arada yaşamanın, sosyalleşmenin göstergesidir. Karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmanın yapıldığı; insanların bir tarağın dişleri gibi eşitlendiği bir gösteri alanıdır hac.

10. Hac ibadeti, Müslümanlara ve diğer inanç sahiplerine, İslâm dininin birleş-tiriciliğini ve İslâm toplumunun ihtişamını gösteren, onların birlik ve beraberliğini, kararlılığını simgeleyen görkemli bir gösteridir.

11. Hac, çok yönlü ve dolu dolu yapılan bir seyahat olarak, yolculuğun maddî ve manevî yararlarını bağrında barındıran bir ibadettir. O, o uğurda karşılaşılan sıkıntılara sabretmeye ve disiplinli bir hayata alıştıırır. Seyahatin sıhhat demek olduğu düşünülürse, hac ibadetinin insan sağlığına da katkısı olan bir ibadet olduğu söylenebilir.

12. Özellikle toplumun önderleri olan ilim adamları ve yöneticiler için, birden fazla hac yapmak, son derece önemli ve anlamlıdır. Seyahatin bir hayli kolaylaştığı ve bir çok kişinin kaçınılmaz olduğu bir dünyada, birden fazla hac/umre yadırganmamalı ve engellenmemelidir. İnsanlar, her yıl denize, kaplıcaya, tatile gitmeyi kendileri için bir gereksinim olarak algılıyorsa; neden beş/on yılda bir hac yahut umreye gitmesinler. Sahâbe ve büyük imamların çok sayıda hac yaptıkları da bu çerçevede değerlendirilmelidir.

D. HAC İBADETİNİN ZAMANINI GENİŞ TUTMANIN SAKINCALARI

Buraya kadarki açıklamalarımızdan, zaman zaman gündeme getirilen hac ibadetinin geniş zamanlı olarak yapılabileceğine dair söylemlerin tutarsızlığı, bunların sağlam dinî temellerden yoksun olduğu büyük ölçüde anlaşılmiş oldu. Burada bir kez daha hac ibadetini, şimdiye kadar olduğu gibi kendi zamanında yapmanın yararları ile geniş zamanlı olarak yapılmasının sakıncalarına karşılaştırmalı olarak değinmekte yarar olduğunu düşünüyoruz:

Her şeyden önce hac bir ibadettir ve bu ibadeti kulları için meşrû' kılan Yüce Yaratıcı, haccın parçalı ve geniş zamanlı yapılabileceğine dair bir uygulamayı açıkça zikretmemiş, O'nun emirlerini en güzel bir biçimde uygulayan Hz. Peygamber'den böyle bir uygulama veya böyle bir uygulamayı çağrıştıran bir açıklama da gelmemiştir. Bu konuda Kur'ân, daha önceden yapılagelmekte olan hac ibadetinin bilinen ay ve günlerine dikkat çekerek onları onaylamıştır. Haccın geniş zamana yayılması ile ilgili böyle bir açıklama yahut işaret gelmiş olsaydı, insanlar hac aylarını da içerisine alan haram ayların yerlerini değiştirmek için bir takım hileli yollara baş vurmazlardı. Kur'ân'da geçen 'bilinen hac ayları' ifadesinin, hacca hazırlanma, kişinin hac için uzak yerlerden hac merkezine barış içerisinde gelip, hac görevini yerine getirdikten sonra barış içerisinde memleketine dönebilmesini sağlama amacına yönelik olarak zikredildiği gerçeği ve haccın asıl gününe dikkat çeken 'büyük hac günü' ifadesi asla gözden irak tutulmamalıdır. Zaten ilim adamlarımız, diğer uygulama ve delillere dayanarak 'hac ayları' ifadesinin çağrıştırdığı bu genişliği, bir takım kayıtlarla, Arafat'ta vakfe dışındaki haccın diğer vecibelerini yerine getirme fırsatı olarak değerlendirmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgiler fıkıh kitaplarımızda genişçe yer almıştır.

Haccın şartları oluştuktan ve hükümleri belirlendikten sonra hac yapan Peygamberimizin bu haccına yüz bini aşkın büyük bir insan kitlesi katılmış ve Peygamber-

rimiz Arafat'ta vakfesini Zilhicce'nin dokuzuncu gününde yaparak "Hac Arafat'tır" buyurmuş; Zilhicce'nin onuncu gününü de "Büyük hac günü" olarak ilan etmiştir. O günün şartlarında yüz bini aşkın bir kalabalığın hac için toplanmış olması oldukça dikkat çekicidir. Muhtemeldir ki bu büyük kitle de o gün bir takım zorluklarla karşılaşmış, ama bu zorluklar, hac günlerinin değiştirilmesi şeklinde aşılma yoluna gidilmiştir.

Böyle parçalı bir uygulama, hac ibadetinin hikmetlerini bütünüyle olmasa bile, büyük ölçüde ortadan kaldıracak ve temel gayesi büyük bir insan kitlesini aynı zaman ve aynı yerde bir araya toplamak olan hac ibadetinin bu hedefini bertaraf edecektir. Kur'ân'daki ifâza ayetleri tüm insanların aynı anda, aynı yerde vakfe yapmasını temin için, hac ibadetinde zaman-mekan-şekil birlikteliğini sağlamak için geldiğini gördükten sonra; yeniden bu birlikteliği bozmaya kalkmak Kur'ân'ın ruhuna uygun değildir.

Bugünkü hac uygulamasında Müslümanlar, yukarıda sayılan hikmetlerin bir kısmını bir ölçüde gerçekleştiriyor olsalar da, onların diğer ibadetleri gibi, hac ibadetini de tam randımanlı bir şekilde yaptıkları söylenemez. Bu, insanların dinî bilgilerden, bilinç düzeyinden yoksun olmalarıyla ilgili olup iyi ve uzun soluklu eğitim süreçleriyle aşılabilecek problemlerimizdendir. Ama şurası da bir gerçektir ki, bu gayelerin gerçekleşmesi haccın belirlenen mevsimde ve çok katılımlı olarak yapılmasına bağlıdır. Bugün eğlence, çılgınlık ve ölçsüzlüğün yapıldığı festivaller, karnavallar, olimpiyatlar milyonların katılımıyla ve sonuçta çok büyük zâhiyatlar olmadan yapılabiliyor da⁷³; dinginglik ve huzur ibadetinin teknik yetersizlik, eğitimsizlik ve yanlış uygulamalar nedeniyle bazı olumsuz sonuçlarına bakılarak ve bunların giderilmesi düşünülmeden ibadet disiplininin temellerinin değiştirilmesinin düşünülmesi ve teklif edilmesi bizce anlamsız ve mantıksız gelmektedir.

Hac ibadetinin üç hac ayına, yahut senenin tüm aylarına yayılması şeklindeki teklif, pratiği olmayan bir öneridir. Çünkü böyle bir durumda, Araf ve Kurban günlerinin dışında hac yapmayı kimler içine sindirecek, yahut diğer günlerde birilerinin hac yapmasını kim belirleyecektir? Ya da haccın yılın bütün aylarında yapılabileceğini düşünen bir kişi, bir yıl içerisinde birden fazla hac yapmak isterse durum ne olacaktır? Umre için belirlenmiş bir ay olmadığı halde insanların bugün, Ramazan ayı içerisindeki umreye büyük önem verdikleri ortadadır. Dolayısıyla spekülasyon oluşturmadan geliştirilecek fetvalarda insan psikolojileri de göz önünde bulundurularak, uygulanabilirlik hedeflenmelidir. Problemleri çözme konumunda olan ilim adamlarımıza düşen, pratiği olmayan tezlerden kaçınmaları, yeni söylemler geliştirirken yeni kaos ve çözümsüz yeni problemlere kapı aralamamalarıdır.

Kısaca söylemek gerekirse, Kur'ân'daki hacla ilgili ayetler, daha önceden var olan hac uygulamasında, tavaf edilecek yer, tavaf şekli, vakfe yeri, vakfe zamanı, kur-

⁷³ Her yıl değişik zamanlarda, dünyanın değişik yerlerinde milyonlarca kişinin katılımıyla çok katılımlı karnaval, festival, olimpiyat ve benzeri toplantılar yapılmaktadır. Bu toplantıların asıl hedefi daha çok sayıda insanın katılımıyla, daha tantanalı olmasıdır. Bir fikir verme bakımından 1995 verilerine göre bir milyon (1.041.203 kişi. Bkz. DİA, XIV, 409) kişinin katılımıyla gerçekleşen hac ibadetiyle, şu birkaç örnek birlikte değerlendirilebilir: Her yıl Brezilya'da düzenlenen Rio Karnavalı, resmî olarak dört gün süren, ancak birçok kentte bir haftadan uzun bir süreye yayılan bir karnavaldır. Pernambuco'da geçitler sırasında sadece bir grubun peşinden 1,5 milyon kişinin geldiği bilinmektedir. Rio karnavalı bir "dünya harikası" statüsüne çoktan ulaşmıştır. Bkz. 27.02.2001 tarihli Akşam Gazetesi. Her sene Temmuz'un ikinci haftası Berlin Tiergarten parkında yapılan Love Parade'e (Aşk Festivali) adlı festivale katılan bir buçuk milyon kişi (1998 rakamı) bu parkın içinde içiyor ve tuvalet ihtiyacını gideriyor. Bkz. Ece Esmer, The Guardian'dan derlenmiştir. 31.01.99 tarihli Hürriyet Gazetesi.

ban ve benzeri konularda birlikteliği sağlamıştır. Hac zamanıyla ilgili Kur'ân ayetleri bütün olarak değerlendirildiğinde; süregelen hac uygulamasını, zaman, şekil ve hedef bakımından belirleyen/onaylayan ayet ve hadisler bütüncül bir yaklaşımla ele alındığında; haccın hikmet ve amaçları göz önünde bulundurulduğunda haccın aynı mevsimde ve tüm hacıların katılımıyla yapılmasının önemi kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

E. CAHİLİYYE DÖNEMİNDE HAC VE KUR'ÂNÎ DÜZELTMELER

Kutsal kabul edilen yerlerin farklı şekillerde ziyaret edilmesi anlamına gelen hac, pek çok dinde kendisini gösteren bir ibadettir. Mekke'deki kutsal yerlerin ziyaret edilmesi anlamına İslâm'da hac, temeli Hz. İbrahim'e, hatta Hz. Adem'e uzanan bir ibadettir. Peygamberimizden önce de Araplar haccediyorlardı. O dönemde hac hem dinî, hem kültürel, hem de ekonomik bir sektör halinde idi. Kur'ân ayetleri, hac ibadetini, içerisine karışmış şirk geleneklerini temizleyerek, asliyesine döndürerek onaylamıştır.

Burada hac ile ilgili cahiliyye âdetlerini ve onları düzeltten Kur'ân ayetlerini kısa kısa vermek istiyoruz:

Arap kabileleri, hac ve umreye gelirken yanlarına azık almazlar ve azıkla hacca gelmeyi tevekküle aykırı sayarlardı.⁷⁴ Kur'ân "(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur."⁷⁵ diyerek bu sakat anlayışı ortadan kaldırdı.

Cahiliyye döneminde hiç konuşmaksızın hac yapılırdı.⁷⁶ İslâm bunu ortadan kaldırmış ve hac ibadetine zikir, tekbir, tehlil, telbiye başta olmak üzere, gerektiğinde insanlar arasında konuşmalara izin vermiştir. Bu konuda şöyle buyrulur: "...Allah'tan mağfiret isteyin..."⁷⁷ "...Arafat'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin ve O'nu size gösterdiği şekilde anın."⁷⁸

O dönemde hacıların getirdiği telbiyeler şirk karışmış cümlelerden oluşuyordu.⁷⁹ İslâm, şirkten arınmış bir telbiye örneği sundu.

Dışardan hac için Mekke'ye gelenler, Harem için özel elbise satın alarak girerler, alamayanlar çınlıçplak tavaf ederlerdi. Utanıp kendi elbiseleriyle dolaşanlar, sonra o elbiselerini çıkarıp atarlar ve o elbiseler Mekkelilere kalırdı.⁸⁰ A'raf suresi 27-31. ayetleri bu saçmalığa son verdi.

İhramlılar dam altında ve gölgede oturmazlar; hayvanî yağ ve et yemezlerdi. İslâm bu yasağa da son verdi.⁸¹ İhramlı iken eve yahut çadıra girme ihtiyacı zuhur ettiğinde, kapılardan değil, arka taraflara açılan deliklerden girerler ve bunu bir meziyet sayarlardı.⁸² Kur'ân bunu da yasakladı: "İyi davranış, asla evlere arkalarından gelip girmeniz

⁷⁴ Cevad Ali, *el-Mufassal*, VI, 373.

⁷⁵ 2 Bakara 197.

⁷⁶ Cevad Ali, *el-Mufassal*, VI, 348.

⁷⁷ 2 Bakara 199.

⁷⁸ 2 Bakara 198.

⁷⁹ Örnekler için bkz. Cevad Ali, *el-Mufassal*, VI, 375-379.

⁸⁰ Cevad Ali, *el-Mufassal*, VI, 357-361. Harem ehlinin sattığı özel elbiseyi alarak hac yapma, ranta dönüşmüş bir uygulamaydı. Mekkeliler hem bu rantı sürdürebilmek için çeşitli anlamsız şeyler söyleyerek insanlar üzerinde baskı oluşturuyorlar, bu baskıdan etkilenmeyenleri ise çıplak tavaf gibi saçma eylemlere yönlendirerek ibadeti bir magazine dönüştürüyorlardı.

⁸¹ Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadetler Tarihi*, s. 234-240.

⁸² Cevad Ali, *el-Mufassal*, VI, 371.

değildir. *Lâkin iyi davranış, korunan (ve ölçülü giden) kimsenin davranışdır. Evlere kapılarından girin...*"⁸³

Zilhıccce, cahiliyye döneminde hac ayı; Zilka'de ve Zilhıccce haram ay olarak bilinir ve bu aylarda savaşılmazdı.⁸⁴ Kur'ân, bu hac aylarına 'bilinen aylar', 'bilinen günler', 'sayılı günler', 'büyük hac günü' diye dikkat çekmiştir.

Cahiliyye döneminde hac, sadece Mekke'de yapılmazdı. Mekke'deki Beytullah'tan başka hac yerleri, puthâneler (Beytü'l-Erbâb) vardı. Tâif'deki Beytü'l-Lât, Arafat yakınlarındaki Beytü'l-Uzzâ, Zülhulassa'daki Beytü'l-Menât bunların başında gelirdi.⁸⁵ İslâm, Ka'be dışındaki tüm bu hac yerlerini iptal etmiş, Ka'be'yi de putlardan arındırarak aslî haline döndürmüştü.

Cahiliyyede kabilelerin hac menâsikleri farklılık arz ediyordu. Örneğin onlar Zilhıccce'nin sekizinci günü olan Tevriye günü azıklarını alıp Arafat'a çıkardı. Kureys, Kinâne ve Huzaa kabilelerine mensup olanlarla, din işlerinde hamaset gösterdiklerinden 'humus' diye anılan Ka'be hizmetlisi seçkinler ise Nemre'de vakfeye dururlardı. Sonra hepsi Müzdelife'ye akardı. Yukarda sayılan pek çok kural bunları bağlamazdı.⁸⁶ İslâm, bu ayrıcalık ve farklılıklara son vermiştir. Bu konuda Kur'ân şunları söyler: "*Sonra insanların (sel gibi) aktığı yerden siz de akın...*"⁸⁷

Cahiliyye insanı Ka'be'yi tavaf ettikleri gibi, diğer putları, puthâneleri, putlara sunulan kurbanları, cemreleri, büyüklerin mezarlarını da tavaf edip onlara tazimle el sürerlerdi.⁸⁸ İslâm tüm bu cahilî geleneklere son vermiştir. Ka'be, Arafat, Minâ, Müzdelife, Safa, Merve putlardan arındırılarak haccın şe'airi olarak kalmıştır. Diğer cahiliyyenin kutsadığı pek çok yer iptal edilmiştir.⁸⁹ Aynı şekilde cahiliyye döneminde de var olan ihram, tavaf, vakfe, sa'y, cemreleri taşıma, kurban kesme Hz. İbrahim'den kalma birer gelenek olarak muhafaza edilmiştir.

Cahiliyyede insanlar, ellerini birbirlerine bir ip yahut mendille bağlayarak veya alkış tutarak tavaf ederlerdi. İslâm bunları da yasakladı.⁹⁰ Bu konuda Kur'ân şöyle diyerek bu yanlış uygulamayı kınar: "*Onların Beyt yanında ibadetleri ıslık çalmak ve el çırp-maktan başka bir şey değildir...*"⁹¹

Müşrikler, güneşperestlerden etkilenecek güneş doğmadan Arafat'tan Müzdelife'ye akın etmezlerdi. Peygamberimiz onlara muhalefet ederek güneş doğmadan Müzdelife'ye ifâza etmiştir.⁹²

Amr b. Luhay, Mina'nın değişik yerlerine yedi put dikmiş, tazim için her birine üçer olmak üzere toplam yirmi bir tane taş atılma geleneğini icad etmişti. Araplar bu taşları atarken şöyle derlerdi: "Ey put! Sen, senden önce taşlanan puttan daha büyüksün!" Aynı şekilde bazı büyüklerin mezarı da saygı için taşlanırdı. İslâm bu geleneği de ortadan kaldırdı, sadece Şeytanı sembolize eden üç cemreye tazim için değil, tahkir için taş atma uygulamasını getirdi. Aynı şekilde *Amr b. Luhay*, Safa ve Merve tepelerine

⁸³ 2 Bakara 189.

⁸⁴ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 348-349.

⁸⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 351.

⁸⁶ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 351; Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadetler Tarihi*, s. 234-240.

⁸⁷ 2 Bakara 199.

⁸⁸ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 354.

⁸⁹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 379.

⁹⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 356-359.

⁹¹ 8 Enfâl 35.

⁹² Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 385.

de Esâf ve Nâile adında iki put koymuştu. Sa'y yapılırken bu iki put meshedilirdi.⁹³ Daha sonra ashâb, bu geleneği hatırlayarak sa'y yapıp yapmama konusunda tereddüt gösterince Kur'ân sa'yin gereğini açıkça ortaya koydu: "*Doğrusu Safa ve Merve, Allah'ın koyduğu nişanlardandır. Her kim Beyti hacceder veya umre yaparsa onları da tavaf etmesinde bir günah yoktur...*"⁹⁴

Sûfe denilen ve başında yünden sarık/kavuk bulunan seçkin bir din adamı icazet verdikten sonra ifâza yapılırdı.⁹⁵ İslâm, buna da son verdi.

Mina'da putlar için kurbanlar kesilirdi. Kesilen hayvanların kanı Ka'be duvarlarına ve putların yüzüne sürülürdü.⁹⁶ İslâm, kurbanların Allah'a yaklaşmak için kesilmesi gereğini bildirdi. "...O hayvanlar üzerine Allah'n ismini anınız (ve kurban ediniz)."⁹⁷

Yine cahiliye insanı, büyüklük taslayarak kesilen kurban etlerinden yemezlerdi. Kur'ân ise "...Artık ondan hem kendiniz yiyin, hem de yoksula, fakire yediniz"⁹⁸ diyerek zenginlerin de tevazu göstermelerini istedi ve fakirlerle zenginleri eşitledi.⁹⁹

Cahiliye halkı, Mina'dan Mekke'ye üç günden önce inmeyi günah sayarlardı. Kur'ân buna da açıklık getirdi: "...Kim iki gün içinde acele edip (Mina'dan Mekke'ye) dönmek isterse, ona bir günah yoktur..."¹⁰⁰

Yine o dönemde insanlar, Minâ ile Cebel-i Rahme arasında durup dedelerinin ve babalarının isimlerini sayarak onlarla övünürlerdi.¹⁰¹ Kur'ân bu âdeti de ortadan kaldırdı: "*Hac ibadetlerinizi bitirince, babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir şekilde Allah'ı anın...*"¹⁰²

Görüldüğü üzere İslâm, içerisine şirk bulaşmış, mantıksız ve zor uygulamaları kaldırmıştır. Hacla ilgili olarak inen ayetlere bakıldığında, onların hac ibadetinin önemini, hikmetini, zamanını, yerlerini genel olarak belirlediğini; İslâm'dan önce hac ibadetine bulaştırılmış şirk geleneklerine son verdiğini, asıl hedefinden sapan bazı uygulamaları yeniden hedefine oturttuğunu, yanlışları düzelterek eksikleri tamamladığını ve uygulamada bir takım kolaylıklar sağladığını, bazen de konuyla ilgili olarak zihinlerde oluşan sorulara açıklık getirdiğini görürüz. Dolayısıyla hac ibadetini lâıyıkıyla yapabilmek için, Kur'ân'ın indiği dönemdeki uygulama ile Hz. Peygamber ve ashâbının uygulamalarının belirleyici, tayin edici ve tanımlayıcı yeri ve önemi vardır. Onlar göz ardı edilerek bir yere varılamaz. İşte biz tam bu noktada Hz. Peygamber'in (sav) "Hac menâsikini (haccın zaman ve yapılış şeklini) benden alın." şeklindeki meşhur sözünü daha iyi anlamaktayız. Burada Peygamberimizin hac ve umreleriyle ilgili şu tarihî bilgileri vererek bu bölümü noktalamış olacağız:

Nübüvvetten önce 40 yıl Mekke'de yaşayan Peygamberimizin (sav) hac yaptığına dair kaynaklarımızda bilgiler vardır. Onun hicretten önce yaptığı haclarının sayısı onu bulmuştur. Hicretten sonra ise O, umre için üç, hac için bir kere sefere çıkmıştır. Onun umreleri, hicrî 6. sene Zilka'de ayında gerçekleşen Hudeybiyye Umresi; 7. sene

⁹³ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 386; 380-383.

⁹⁴ 2 Bakara 158.

⁹⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 386-387; Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadetler Tarihi*, s. 234-240.

⁹⁶ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 388.

⁹⁷ 22 Hac 36.

⁹⁸ 22 Hac 28.

⁹⁹ Bkz. Râzî, *Tefsîr*, XXIII, 29.

¹⁰⁰ 2 Bakara 203.

¹⁰¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 390; Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadetler Tarihi*, s. 234-240.

¹⁰² 2 Bakara 200.

Zilka'de ayında gerçekleşen Kazâ Umresi; 8. sene Zilka'de ayında yapılan Ci'râne umresidir. Haccı ise, 10. sene Zilhicce ayında yaptığı Vedâ Haccı'dır.¹⁰³

F. HAC UYGULAMASINDA KARŞILAŞILAN BAZI PROBLEMLER VE ÇÖZÜM

ÖNERİLERİ

Haccın uygulamasında karşılaşılan problemler, haccın belli günlerde yapılmasından kaynaklanmamaktadır. Belki yetersiz teknik donanım, alt yapı ve eğitim eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Söz gelimi Arafat vakfesinde, tavafta büyük problemler yaşanmamakta; belki Şeytan taşlamada, Hacerü'l-Esved'i öpmeye, Makâm-ı İbrahim'de namaz kılmada vb. yerlerde yaşanmaktadır. Organize iyi yapılmazsa çok küçük kalabalıkların katıldığı etkinliklerde de büyük problemler yaşanabilmektedir.

Biz, konunun teknik uzmanı olmasak da, problemleri yaşayan ve gözlemleyen biri olarak hacla ilgili tecrübe ve birikimlerimizi ilgililerin dikkatlerini sunmak istiyoruz:

Bugün dünya, teknolojiye çok büyük mesafeler kat etmiş ve bu ilerleme hız kesmeden devam etmektedir. Hac ibadetinin uygulanışında bugün, insanlığın ulaştığı teknik gelişmeler tümüyle işletilmemektedir. Çok yönlü bir uzmanlar komisyonu oluşturulup bugün hac ibadetinin kolaylaştırılması yönünde neler yapılabilir, tespit edilmelidir. Bu noktada biz, ileri sürülebilecek çözümleri, öncelik sırasına göre şu üç başlıkta sıralamayı uygun buluyoruz:

1. Teknik Çözümler: Aşağıda örnek olarak sayılacak olan bazı teknik donanımlara proje, maddî destek için Müslüman devletler katkıda bulunmalı; hatta bu konuda Müslüman olmayanlardan bile teknik yardım alınmalıdır. Bugün Mekke ve Medine'den coğrafi bakımdan çok daha küçük merkezlere on milyonluk ve hatta daha kalabalık metropoller kurulabilmektedir. En önemlisi, Hicaz bölgesi, yalnızca Suud Ailesi'nin bölgesi olarak görülmemelidir. O bölge dün olduğu gibi bugün de Hicaz bölgesi kimliğine bürünmeli, orada yapılacak hizmetlere bilim, teknik eleman, modern donanım, ekonomik destek bakımından tüm Müslümanlar ve tüm insanlar katılmalıdır.

2. Eğitsel Çözümler: Eğitilmiş hacı adayları, şoföründen, hostesine, hasta bakımından hocasına kadar eğitilmiş görevlilerle bugünkünden çok daha sağlıklı ibadetler yapılabilecektir. Hacı adayları, hacca gitmeden önce teorik kısa bilgilerle donatılmalı, görsel olarak hac filmleri izlettirilmeli, haccın belirli merkezlerinin maketleriyle pratikler yapılmalıdır. Genç, dinç, dinamik, fedakâr ve tecrübeli görevlilerin rehberliği tercih edilmelidir. Görevli seçiminde liyâkate öncelik verilmelidir. Bu konuda görevliler, hac öncesi sakın aylarda hem umre, hem de yerinde hac tatbikatı yapabilirler.

3. Fikhî Çözümler: Son olarak fıkıh mezheplerinin nasrlara dayanarak, şimdiye kadar belirlediği genişlik ve kolaylıklardan sonuna kadar yararlanılmalıdır. Çünkü Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in hacla ilgili getirdiği kurallarda son derece genişlik ve kolaylık göze çarpmaktadır. Örneğin sa'y hakkında "Her kim beyti hacceder veya umre yaparsa onları (Safa ve Merve'yi) tavaf etmesinde bir günah yoktur."¹⁰⁴ "Rabbimizden gelecek bir lütfu aramanızda (Hac mevsiminde ticaret yapmanızda) size herhangi bir günah yoktur..."¹⁰⁵ Bu konuda hadis kaynaklarında geçen şu rivayet oldukça çarpıcıdır: Peygamberimiz (sav) Veda Haccı'nda tıraş olduktan sonra ihramdan çıkıp giyindi. Halk, sürekli olarak ken-

¹⁰³ Olgun, Tahir, Müslümanlıkta İbadetler Tarihi, s. 242-243.

¹⁰⁴ 2 Bakara 158.

¹⁰⁵ 2 Bakara 198.

disine hacla ilgili sorular yöneltiyordu. O gün, hac amellerinin takdim ve te'hiriyle ilgili sorular her soruya Peygamberimiz, "yapınız sakınca yoktur" diye cevap vermiştir.¹⁰⁶ Bunun için dünyada müntesibi bulunan farklı mezheplerin önde gelen ilim adamlarıyla her yıl periyodik olarak, hacdan önce, hac sezonunda ve hacdan sonra hac sempozyumları toplanmalıdır. Ama ilk ikisi tam olarak yapılmadan dinin nassları ve rukunleri zorlanmamalıdır.

BAZI TEKNİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ:

Hac zamanı ile ilgili olarak bizce haccın ruhuna aykırı olarak ileri sürülen yeni öneriler, genelde son yıllardaki hac uygulamalarında karşılaşılan olumsuzluklar ve acıklı ölümlerle sonuçlanan kazalar üzerine gündeme gelmiştir. Oysa bu olumsuzluklar teknik donanım, alt yapı eksikliği ve beceriksizliklerden kaynaklanmaktadır. Biz bunların büyük ölçüde giderilebileceğini düşünmekteyiz. Bu konuda, uzmanlarca tartışılacak bazı somut örnekler vermek istiyoruz.

Hız. Peygamber döneminde, hastalar sedye ile omuzlarda taşınıyordu, bugün de öyle. Mescidin dördüncü katına bir hasta koltuklu bant sistemi kurularak bu iş daha risksiz ve daha rahat bir biçimde yapılabilir.

Metâfa giriş ve çıkışlar yeniden düzenlenebilir. Alt geçitten giriş ve alt geçitten çıkışla grupların karşılaşması/çatışması önlenir. Bütün bunlar yapılırken Ka'be'nin yerin altındaki kısmının da, semaya kadar olan kısmının da Ka'be hükmünde olduğu göz önünde bulundurulabilir.

Hacerü'l-Esved taşı bile, bugünkünden daha çok hacı tarafından öpülecek hale getirilebilir. Taşı öpmek, haccın bir rüknü olmasa bile, hacı psikolojisi, o atmosfer, kişileri o taşı öpmeye sürüklemektedir. O halde daha düzenli ve daha kolay nasıl öpülebilir. Parmak izlerine duyarlı elektronik bir cihazla, herkesin en fazla bir kere öpmesi sağlanabilir. Birden fazla öpmek isteyen, taşta yaklaştığı zaman manevî havayı bozmayacak bir şekilde alarm çalmalı ve bunu gören görevli tarafından o kişi oradan uzaklaştırılmalıdır. Tabi her şeyden önce, görevliler başta olmak üzere herkes bu konuda eğitilmelidir.

Sa'y yapılan yerde yeni düzenlemeler yapılmalıdır. Hasta ve yaşlılar için araba sistemi yerine, bant üzerinde yürüyen koltuk sistemi geliştirilebilir.

Şeytan taşlama yeri, üst geçit gidenlerin geri dönemeyecekleri şekilde bant sistemiyle dizayn edilebilir. Benzer bant sistemi zemin kata da yapılarak, hacıların geri dönüşü ve beklemleri önlenmiş olur.

Arafat, Mina, Müzdelife gibi kalabalık yerlere tüp ve benzeri yanıcı, yakıcı ve patlayıcı şeylerin girmesine kesinlikle izin verilmemelidir. Hazır sıcak yemek dağıtımı yapılmalı, en azından bu bölgeler doğal gaz sistemiyle donatılmalıdır. Yanmaz ve daha donanımlı modern çadır yahut konaklama sistemleri geliştirilmelidir. Prefabrik evler gibi.

Tuvalet ve banyoların sayısı artırılmalı, daha konforlu ve hijyen hale getirilmelidir. Bunun için elektronik kontrol sistemleri düşünülebilir.

Mutlaka yer altı/metro taşımacılığına geçilmelidir. Arafat-Harem güzergâhında birden fazla hatlı metro sistemleri kurulmalıdır. Bu sistemle hem taşıma rahatlayacak, hem de insanların gölgede seyahatleri ve hatta barınmaları sağlanacaktır.

¹⁰⁶ Bkz. Ebû Davûd, Menâsik 87; İbn Mâce, Menâsik 74; Nesâî, Hac 224; Dârimî, Menâsik 50; Ahmed, II, 159.

Medine ve diğer bölgelerdeki ziyaret yerleri için metro sistemiyle periyodik turlar düzenlenmelidir. Ziyaretçiler, ziyaret edecekleri yerler ve ziyaret şekilleri hakkında doğru bilgilendirilmeli, bunun için çok dilli, doğru bilgilere dayanan, resimli broşürler, haritalar, el kartları, cep kitapçıkları hazırlanmalıdır. Hacıların kullandıkları çanta valiz, cüzdan, şemsiye ve benzeri eşyalar üzerine çevre bilinci, temizlik, ibadet bilinciyle alâkalı yönlendirici dövizler yazılabilir. Mekke ve Medine’de ticarî ulaşım yapan şoförlere ayrıntılı şehir bilgisi öğretilerek taşıma izni verilmelidir.

Hicaz bölgesine ulaşan güzergâhlara karayolu dışında en güvenli ve en huzurlu deniz ve demir yollarına işlerlik verilmeli, onların tercihen kullanımı cazip hale getirilmelidir. Hac mevsiminde hava yolları şirketlerinin uyguladıkları fırsatçı fâhiş fiyat uygulamalarının önüne geçilmelidir.

İsteyenler için, hacın mümkün olan daha kısa zamanda yapılması sağlanmalıdır. Hz. Ömer, hac mevsiminden sonra uzun süre o bölgelerde kalmak isteyenleri memleketlerine göndermiştir. Bu konuda mini tarife uygulamalarıyla fiyatlar aşağıya çekilerek, kısa süreli hac özendirilebilir.

İnsanların gençken hacca gitmeleri tavsiye ve teşvik edilmelidir. “Erken yaşlarda hacca gidersem, hacci tutamam/taşıyamam” anlayışının yanlış olduğu belirtilmelidir. Gerekirse bir sefer hac yapanlar için kota uygulaması uygulanabilir.

Diplomatik işbirliği ile farklı milletlere mensup hacılara hizmet edecek güvenlik, sağlık, rehberlik görevlilerinin önceden eğitilmiş, çok dil bilen, yetişmiş kendi ülke insanlarından seçilmeleri sağlanmalıdır.

Tüm bu alt yapı çalışmaları sağlandıktan sonra yine bir takım zorluklarla karşılaşılıyorsa ki karşılaşılacaktır, dinin tanıdığı kolaylık ve ruhsatlardan da sonuna kadar yararlanılmalıdır. Ama hacı kolaylaştırma girişimleri, hacın çok yönlü esprilerine gölge düşürmemelidir. Bugün milyonların katılımıyla dünyanın çeşitli yerlerinde festivaller, faşingler, şenlikler, olimpiyatlar, miting ve gösteriler düzenlenmektedir. Onların organizesinden de yararlanma yoluna gidilmelidir. ♦